

University of Groningen

Sociaal-democraten in soorten

Lucardie, Anthonie; Oorburg, Jan

Published in:
Socialisme en Democratie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1982

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lucardie, A., & Oorburg, J. (1982). Sociaal-democraten in soorten: een analyse van een discussie in PvdA-afdelingen. *Socialisme en Democratie*, 39(11), 519-528.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Sociaal-democraten in soorten; een analyse van een discussie in PvdA-afdelingen

De Partij van de Arbeid noemt zich met enige trots een pluriforme partij. Haar leden komen uit alle lagen en hoeken van de samenleving en denken vaak verschillend over tal van zaken. Hoe groot die verschillen zijn, ook op politiek gebied, blijkt uit het onderzoek dat de aanleiding was voor dit artikel. Dit onderzoek werd in 1980 verricht door het Sociologisch Instituut en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit in Groningen, in samenwerking met de Stichting Vormingswerk Partij van de Arbeid. Het in kaart brengen van de politieke gedachtenwereld van PvdA-leden diende zowel een wetenschappelijk als een praktisch politiek doel: het partijbestuur wilde namelijk het ontwerp-verkiezingsprogramma 1981-'85 niet meer zoals vroeger door een commissie van deskundigen maar door de basis zelf laten samenstellen. Daartoe stuurde het eind 1979 een viertal discussienota's aan alle afdelingen met het verzoek die in een of meer vergaderingen te bespreken en daarvan verslagen te maken. Deze verslagen werden vervolgens naar het Sociologisch Instituut in Groningen gezonden en daar door studenten en medewerkers geanalyseerd. Een eerste verslag van deze inhoudsanalyse bereikte het partijbestuur in het voorjaar van 1980 – helaas iets te laat om volledig in een ontwerp-verkiezingsprogramma vertaald te kunnen worden.¹ Toch blijven de resultaten van het onderzoek interessant genoeg voor zover ze een momentopname bieden van het politieke denken binnen de Partij van de Arbeid.

Naar schatting namen in totaal 8250 leden uit 383 (van de 765) afdelingen deel aan de discussies. Daarbij waren de middelgrote steden oververtegenwoordigd. Het aantal lijkt weinig: slechts zeven procent van het totale ledenbestand van 115 000 (medio 1980). Daarbij dient men wel te bedenken dat volgens een enquête van de commissie Meerjarenramingen en Partijorganisatie in 1979 niet meer dan tien procent van de leden actief genoemd kan worden. We veronderstellen dat de meningen van de meeste actieve leden wel in de discussies aan bod zijn gekomen, maar durven de resultaten niet zonder meer in getallen, die representatief zijn voor alle leden van de partij, uit te drukken. De notulisten van de afdelingsvergaderingen hadden niet de taak stemmen te tellen, maar alleen te schatten of een bepaalde mening door een meerderheid of een minderheid werd aangehangen. In dit artikel zullen we dan ook de nadruk leggen op de kwalitatieve uitkomsten van het onderzoek en met vage termen als 'overgrote meerderheid' en 'vele afdelingen vonden' de steun voor bepaalde standpunten aanduiden. De discussie richtte zich op vier onderwerpen: vrede en veiligheid, economie, emancipatie en maatschappelijke strategie. Het laatste onderwerp, dat slechts door 87 afdelingen besproken werd, blijft om die reden buiten beschouwing.

Vrede versus veiligheid? Het gidsland-syndroom in de PvdA

De buitenlandse politiek heeft al vele hartstochten in de PvdA doen op-

laaien. Ruim een derde van de deelnemende afdelingen – om precies te zijn 279 – koos dit onderwerp en besprak de nota Vrede en Veiligheid. In de nota worden zowel de Oost-West-verhoudingen en de daarmee verbonden problemen rond kernwapens, NAVO en mensenrechten, als de Noord-Zuid-verhouding en de ontwikkelingssamenwerking behandeld. Over de Noord-Zuid-problemen bleek een grote eenstemmigheid te heersen. Verreweg de meeste afdelingsvergaderingen toonden zich bereid om, in het kader van een Nieuwe Internationale Economische Orde, koopkracht en in iets mindere mate zelfs werkgelegenheid in ons land in te leveren ten behoeve van ontwikkelingslanden. Men beschouwde dit als een logische consequentie van socialistische beginselen van gelijkheid, solidariteit en internationalisme; maar ook wel als middel om vrede en eenheid in de wereld te bevorderen. Daarbij stelden velen wel enige voorwaarden: naast internationale herverdeling eiste men een nationale herverdeling van inkomen en arbeid, en tevens waarborgen tegen misbruik door het multinationalaal bedrijfsleven of door de heersende elite van een ontwikkelingsland van hier ingeleverd werk en geld. Vele PvdA-leden achtten ontwikkelingssamenwerking zo belangrijk dat zij zelfs een socialistische ontwikkelingspolitiek wilden steunen die ten koste zou gaan van mensenrechten in een ontwikkelingsland. Zij hoopten daarbij wel dat juist door die steun op den duur de mensenrechten wel gerespecteerd zullen worden. Een deel van de aan de discussies deelnemende leden wees overigens dit standpunt af: socialistische politiek zou per definitie niet ten koste van mensenrechten kunnen gaan.

Het vraagstuk van de mensenrechten kwam nog een keer aan de orde, nu in relatie tot Oost-Europa. Ongeveer de helft van de afdelingen gaf voorrang aan het benadrukken van de mensenrechten, zelfs als dit ten koste zou gaan van de ontspanning tussen Oost en West. Betekent dit dat deze PvdA'ers de mensenrechten in Polen of Roemenië belangrijker vinden dan die in Cuba of Tanzania? Oost-Europa ligt dichterbij huis en krijgt meer publiciteit. Maar het valt wellicht ook moeilijker om onvrijheid en vervolgingen van dissidenten te rechtvaardigen in relatief welvarende en stabiele landen als Tsjechoslowakije en – tot voor kort – Polen dan in ontwikkelingslanden.

De sympathie voor ontwikkelingslanden blijkt eveneens uit de antwoorden op de vraag of men bij een gewapend conflict tussen de Verenigde Staten en een ontwikkelingsland het bondgenootschap met de VS in de waagschaal zou willen stellen. Slechts een handjevol afdelingen wilde onze NATO-bondgenoot trouw blijven in zo'n geval; de helft van de afdelingen koos voor het ontwikkelingsland uit solidariteit met de 'underdog' of uit afkeer van het kapitalistische Amerika. Een iets kleiner aantal weigerde te kiezen of wilde de keus laten afhangen van de omstandigheden. Dat laatste ligt onzes inziens wel voor de hand: welke PvdA-afdeling zou uit de NAVO willen stappen indien bijvoorbeeld de gijzelingsactie in Iran in 1980 op een oorlog was uitgelopen?² Het feit dat niettemin zoveel afdelingen a priori een keuze maakten, wijst, zou men kunnen opmerken, op een bijna blind idealisme of op een sterk anti-Amerikaans gevoel.

Beide elementen komen ook voor in de antwoorden op de vragen over de Oost-West-verhoudingen. Een vrij duidelijke meerderheid van de PvdA-afdelingen wilde met eenzijdige ontwapeningen beginnen, ook al zou het Oostblok daarop voorlopig niet reageren. Bovendien wees men de Amerikaanse atoomparaplui af en gaf men de voorkeur aan een neutraal en kernwapenvrij Europa. Dat wil niet zeggen dat deze sociaal-democraten nu ook allemaal pacifisten zijn: slechts een kwart wilde totale eenzijdige ontwapening. Bovendien gebruikte zelfs dat kwart vaak geen pacifistische argumen-

ten maar meer pragmatische redenen als: zo kun je meer bezuinigen, of: onze defensie stelt toch niets voor. Daar doorheen spelen de 'gidsland'-argumenten, die zowel bij de pacifisten als bij de niet-pacifisten in de PvdA zeer geliefd blijken: Nederland moet het goede voorbeeld geven, de verstarde blokken van Oost en West doorbreken door eenzijdige stappen te nemen. Anderen zullen dan wel volgen: misschien eerst Denemarken en België, Roemenië en zo voort. Afwijzing van de Amerikaanse atoomparaplū lijkt een logische consequentie van dit gidsland-syndroom. Overigens werden daar ook andere argumenten voor aangevoerd van meer instrumentele aard: onafhankelijkheid van Amerika zou ons helpen de macht van het multinationale kapitaal terug te dringen, of een betere relatie met de Derde Wereld op te bouwen.³

Het alternatief voor de Amerikaanse nucleaire bescherming blijft nog wat vaag. Alle afdelingen wezen zonder uitzondering een Europese kernmacht van de hand. De meeste afdelingen pleitten voor een neutraal, kernwapenvrij Europa; enkele gingen verder en spraken van 'Finlandisering', afspraken met de VS en de Sowjet-Unie, een 'Europese NAVO' zonder kernwapens, een 'Joegoslavische' partisanenverdediging of geweldloze weerbaarheid (sociale verdediging). Een minderheid (ongeveer een tiende) van de deelnemende afdelingen wilde de Amerikaanse atoomparaplū handhaven, of uit vrees voor de Russische dreiging of uit vrees voor Amerikaanse sancties.

De meeste tegenstanders van de Amerikaanse bescherming koesterden ook bezwaren tegen de NAVO. Slechts een minderheid wilde onvoorwaardelijk lid blijven zonder iets te veranderen. Aan de andere kant koos ook slechts een minderheid voor uittreden. Naast deze twee opties werden nog twee mogelijkheden aan de orde gesteld: voorwaardelijk lidmaatschap of onvoorwaardelijk lidmaatschap met eenzijdige initiatieven binnen en buiten het bondgenootschap. Geen van de vier opties kreeg een duidelijke meerderheid; gezien de beperkte generaliseerbaarheid van onze resultaten, valt niet met zekerheid te zeggen welke optie nu de meeste steun heeft gekregen. Wel viel ons opnieuw op hoe het gidsland-denken dwars door alle alternatieven heen een meerderheid kreeg. Voorstanders van onmiddellijke uittreding verwachtten, evenals voorstanders van voorwaardelijk lidmaatschap of onvoorwaardelijk lidmaatschap met eenzijdige initiatieven, dat Nederland door zulk een optie een goed voorbeeld zou geven en positieve invloed zou uitoefenen.

Daarnaast kwamen echter ook meer pragmatische en 'realistische' argumenten voor, zoals: 'Nederland heeft toch geen invloed', 'het doet er niet toe'. Ook deze argumenten treft men zowel bij voor- als tegenstanders van de NAVO aan. Een afdeling dreef het cynisme nog iets verder en stelde voor dat Nederland lid zou blijven van de NAVO, maar tevens lid zou worden van het Warschau Pact 'om zo nog meer invloed uit te oefenen'; we nemen maar aan dat dit niet serieus bedoeld is. De laatste vraag in de nota, die NAVO-lidmaatschap en regeringsdeelname hypothetisch verbindt, bleek voor zoveel afdelingen zo gecompliceerd en verwarrend, dat we die hier buiten beschouwing zullen laten.

Tussen de verschillende vragen in de discussienota bestaat een zekere samenhang. Om te zien hoe de deelnemende afdelingen deze samenhang in hun antwoorden tot uiting brachten hebben we de antwoorden, voor zover als mogelijk was, met elkaar gecorreleerd. Daartoe was het nodig de antwoorden op de 'gesloten' vragen (vragen waarbij de reacties in de vorm van eens/oneens van te voren zijn aangegeven) als volgt een cijfer te ge-

ven: 1 = meerderheid van de afdelingsvergadering zegt ja; 2 = onduidelijk, geen meerderheid of minderheid; 3 = minderheid zegt ja, meerderheid zegt nee. De antwoorden op de 'open' vragen konden we niet gebruiken voor deze, overigens methodisch wat aanvechtbare operatie. Op de correlaties tussen de antwoorden pasten we vervolgens een factor-analyse toe. Bij dit discussiethema rolde slechts één sterke factor uit de analyse; deze verbindt de antwoorden op vragen over de Nieuwe Internationale Economische Orde, solidariteit met een door de VS aangevallen ontwikkelingsland en eenzijdige ontwapeningsstappen. We zouden in deze factor de tegenstelling tussen principiële gidsland-idealisme en meer pragmatisch realisme of conservatisme kunnen zien. De gidsland-idealisten verklaren zich bereid om terwille van socialistische, internationalistische of pacifistische principes offers te brengen – zowel in de financiële als in de militaire sfeer – en hopen daarmee een goed voorbeeld te geven. De strategie van het Interkerkelijk Vredesberaad spreekt deze stroming waarschijnlijk wel aan. De pragmatische realisten en conservatieven daarentegen houden liever vast aan de materiële en militaire zekerheid die ze nu bezitten en schenken de tegenpartij niet zoveel vertrouwen.

De vragen over de mensenrechten staan los van deze factor. Gidsland-idealist vinden mensenrechten misschien even belangrijk als pragmatische realisten; of eerstgenoemden vinden ze belangrijker maar stellen ontspanning en socialistische ontwikkelingspolitiek even hoog op hun lijstje van politieke voorkeuren. De discussies rond de gebeurtenissen in Polen maken dit dilemma vrij duidelijk: de PvdA wil Solidariteit steunen zonder de ontspanning in Europa in gevaar te brengen – en dat blijkt nogal moeilijk.⁴

Zoals zo vaak bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek bevestigen deze resultaten wat de oplettende lezer van dit blad waarschijnlijk reeds vermoed had: PvdA-leden denken nogal verschillend over vrede en veiligheid, in het bijzonder over eenzijdige ontwapening, de NAVO en ontwikkelingssamenwerking met socialistische dictaturen. Agressieve en principiële koude-oorlogsdenkers in de traditie van *Reagan* en *Dulles* en in Nederland *De Kadt* en *Goedhart* kwamen in deze discussieronde niet voor en hebben vermoedelijk de PvdA in 1970 of eerder reeds verlaten. Wel telt de partij een aantal pragmatische realisten of conservatieven in de traditie van *Kissinger* en *Heldring* onder haar leden, naast een groot aantal gidsland-idealist op de IKV-lijn. Vooral de massale steun voor eenzijdige ontwapeningsstappen en het afwijzen van kernwapens kwam voor de auteurs van dit artikel toch wel enigszins als een verrassing.

Het sociaal-economisch denken in de PvdA: etatisme versus syndicalisme

Terwijl in de nota *Vrede en Veiligheid* de partijleden een aantal alternatieve strategieën en dilemma's werd voorgelegd, waarin de opstellers hoogstens indirect hun eigen voorkeur lieten doorschemeren, gaf de nota *Economie* de leden een duidelijk op overheidsplanning gericht model, dat zij slechts konden aannemen of afwijzen. In beide gevallen klaagden sommige afdelingen over 'manipulatie', maar dat lijkt onvermijdelijk bij dit soort projecten. De nota eindigde met een open vraag. 'Zijn er met betrekking tot dit onderwerp nog andere problemen of maatregelen die niet in het voorgaande zijn opgenomen en die u belangrijk vindt om hier alsnog te noemen?' Uit de antwoorden op deze vraag zou men kunnen opmaken dat slechts een minderheid van de 230 deelnemende afdelingen het model integraal afwees en dan meestal met kwalificaties als 'kapitalistisch', 'corporatistisch' of 'rechts'. Een vrij grote meerderheid sprak zich uit voor de twee uitgangspunten van

de nota: de overheid moet de consumptie gaan beïnvloeden en de productie van particuliere ondernemingen aan planning onderwerpen. De argumenten voor deze stelling liepen nogal uiteen. Naast ecologische en ascetische pleidooien voor soberheid en zuinigheid met energie en grondstoffen kwamen oproepen tot solidariteit met de Derde Wereld voor, maar vaker nog de meer traditionele socialistische beginselen, gelijkheid, democratisering, het afkeuren van 'particuliere weelde naast publieke armoede', kortom het 'algemeen belang'.

Een vrij kleine minderheid wees overheidsbemoeienis af, uit vrees voor te veel bureaucratie, verlies van vrijheid, of sabotage en manipulatie door het (multinationale) kapitaal, zwarte markten en kapitaalvlucht. Over het algemeen steunde men de concrete maatregelen die de nota noemde om de consumptie te beïnvloeden. In volgorde van voorkeur: een meer selectief aanbod van produkten; meer culturele vorming en informatie van consumenten; versterking van consumentenorganisaties; onafhankelijk marktonderzoek; handhaving van de koopkracht. Daarnaast opperden afdelingen zelf een aantal maatregelen: strengere controle op kwaliteit en prijs van produkten, eventueel door consumentenraden of buurtraden; meer controle op de reclame of zelfs verbod ervan; inkomensnivellering; belastingverlaging respectievelijk verhoging voor 'goede' (schone, duurzame, zuinige) resp. 'slechte' produkten; collectieve voorzieningen en 'centraal wonen'. De concrete voorstellen in de nota voor de planning van de productie vonden eveneens een grif onthaal bij de afdelingen. Het hoogst scoorde het nationale structuurplan, gevolgd door kredietpolitiek (Postbank), arbeidspiaatsovereenkomsten, bedrijfstakraden en planningsovereenkomsten met bedrijven. Ruim een vijfde van de afdelingen wilde echter verder gaan en eiste meer democratisering in bedrijven, eventueel arbeiderszelfbestuur; een kleiner aantal vroeg om nationalisatie van banken, verzekeringsbedrijven en bedrijven in andere sectoren. Daarnaast noemden sommige minder vergaande maatregelen als: extra belasting voor kapitaalintensieve bedrijven, een maximumgrens voor de omvang van bedrijven, uitbreiding van de publiekatieplicht, regionale spreiding en bevordering van de innovatie.

Ook de hierop volgende vraag stelde concrete maatregelen aan de orde, nu in het kader van een werkgelegenheidsbeleid: hoe zou men vraag en aanbod op de arbeidsmarkt beter op elkaar kunnen afstemmen? De meest genoemde oplossingen in volgorde van voorkomen waren: om- en herscholing van werkzoekenden; actievere bemiddeling door arbeidsbureaus; soepeler selectienormen bij werkgevers; meer arbeidsgericht onderwijs; hoger loon voor onaangenaam werk; scherpere controle op werkloosheidsuitkeringen; verbetering van arbeidsomstandigheden; deeltijdarbeid; grotere mobiliteit van werknemers; arbeidsgastijdverkorting; uitbreiding van de overheidsdiensten. De lijst is nog veel langer. Veel van deze voorstellen zouden waarschijnlijk ook in VVD-kringen met vreugde worden begroet – zou dat aan de wat technocratische vraagstelling liggen, of aan gebrek aan fantasie bij PvdA'ers?

Arbeidstijdverkorting stond in deze lijst nogal laag. Sommige economen zien hierin echter de meest doelmatige manier om de werkloosheid te bestrijden.⁵ Er wordt in de nota dan ook een aparte vraag aan gewijd. Moet arbeidstijdverkorting wettelijk worden voorgeschreven of alleen door onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers worden geregeld? Ruim een derde van de betrokken afdelingen koos voor het eerste, een zevende was daar duidelijk tegen, de rest nam geen duidelijk standpunt in. Ongeveer de helft van de afdelingen toonde zich echter bereid tot inkomensoffers ten behoeve van de arbeidstijdverkorting, waarbij velen wel als voor-

waarde stelden dat de hogere inkomens meer zouden inleveren en de werkgevers ook iets zouden bijdragen.

De meningen liepen minstens evenzeer uiteen bij de vragen over de wettelijke loonmaatregelen en handhaving van de koopkracht van de modale werknemer. Iets minder dan de helft van de betrokken afdelingen wilde de eis van de vakbeweging tot handhaving van de koopkracht 'tot en met modaal' steunen. Een bijna even groot aantal afdelingen achtte onder omstandigheden een loonmaatregel geoorloofd. Die omstandigheden werden zeer verschillend uitgelegd: optimisten dachten hierbij aan een totaal inkomensbeleid en nivellering van inkomens — met inbegrip van winsten, honoraria in vrije beroepen en dergelijke; pessimisten echter dachten aan een ernstige economische crisis, nog grotere werkloosheid of onoplosbare conflicten tussen werkgevers en vakbonden, waardoor een loonmaatregel onvermijdelijk zou worden. Overigens werden beide vragen door veel van de deelnemende afdelingen niet beantwoord — vond men ze wellicht te pijnlijk?

Wel royaal beantwoord werd de aansluitende vraag naar concrete maatregelen om de niet-cao-inkomens aan te pakken. We doen een greep uit de meest genoemde maatregelen: wettelijk maximum-inkomen; cao voor alle werknemers; publikatieplicht voor hogere inkomens; onkostenrekeningen afschaffen; strengere beheersing tarieven vrije beroepen; nationalisatie van de gezondheidszorg, artsen worden ambtenaar; speculatie aanpakken.

Tenslotte werden de afdelingen geconfronteerd met een zeer actueel en onaangenaam trilemma — een keuze tussen drie kwaden: bezuiniging op overheidsuitgaven, ont koppeling van sociale uitkeringen en minimumloon, of 'de minlijn voor onder-modaal' ofwel loonsverlaging voor de gewone arbeider. Indien de economische crisis doorzet, lijkt een dergelijke keuze inderdaad onvermijdelijk, tenzij men natuurlijk kiest voor een revolutionaire strategie ('la politique du pire' ofwel de oude CPN-lijn: 'de winsten omlaag, de lonen omhoog'). Sommige afdelingen leken daartoe te neigen, getuige hun felle commentaren op 'deze kapitalistische vraag, waarvoor socialisten zich zouden moeten schamen', temidden van vele blanco reacties. Overigens zou het geringe aantal antwoorden ook uit vermoeidheid of tijdgebrek verklaard kunnen worden (ongeveer de helft van de afdelingen gaf geen antwoord). Een derde maakte een keuze van bezuinigingen op overheidsuitgaven, circa vijftien procent koos voor loonsverlaging en slechts ongeveer drie procent voor ont koppeling van uitkeringen en minimumlonen.

Daarbij werden echter vaak nog voorwaarden gesteld, zoals alleen bezuinigen op defensie ('daar hebben we toch niets aan'), of op (hoge) ambtenarsalarissen; of op verkeer en waterstaat, subsidies aan boeren of bedrijven; of ingeval van loonsverlaging: hogere inkomens moeten meer inleveren, het geld moet aan nieuwe banen worden besteed.

De argumenten tegen bezuinigingen op overheidsuitgaven waren vaak instrumenteel van aard: de overheid moet niet minder maar juist meer geld uitgeven, dan neemt de werkloosheid af en verdwijnt de crisis. De tegenstanders van ont koppeling van uitkeringen en minimumlonen verwezen vaker naar ethische principes zoals 'solidariteit met zwakkere groepen' of 'gewoon menselijkheid'. Voorstanders van ont koppeling wezen op misbruik van uitkeringen of op de noodzaak de prestaties van werkenden beter te belonen.

Enkelen vreesden dat ont koppeling de crisis nog zou verergeren door het verlies aan koopkracht bij de uitkeringtrekkers. Zowel voor- als tegenstanders van loonsverlaging argumenteerden vaak principieel, met een beroep op het algemeen belang, de noodzaak van collectieve voorzieningen of so-

lidariteit met uitkeringstrekkers, respectievelijk juist met de laagstbetaalde werknemers, gelijkheid en dergelijke. Iets minder vaak genoemd werden instrumentele en pragmatische argumenten, bijvoorbeeld dat loonsverlaging leidt tot nog minder afzet voor de eigen industrie en dus tot meer werkloosheid, of 'dat de arbeiders dat toch niet pikken'.

Kwantificering en factoranalyse van de gesloten vragen volgens de in de vorige paragraaf beschreven methode, levert een interessant, maar verwarrend beeld op. Eén factor verbindt de vragen over werkgelegenheid, inkomensoffers voor arbeidstijdverkorting, handhaving van koopkracht, een loonmaatregel, ontkoppeling van uitkeringen en minimumlonen, en loonsverlaging. Een tweede, iets zwakkere factor raakt de vragen over overheidsbemoeienis met consumptie en productie, werkgelegenheid en (eveneens) ontkoppeling en loonsverlaging. De correlaties zijn over het algemeen laag. Enigszins onvoorzichtig speculerend zouden we de eerste factor kunnen duiden als de verhouding tussen de Partij van de Arbeid en de arbeidersklasse, ofwel de spanning tussen sociaal-democratie en syndicalisme. De tweede factor betreft de relatie tot de overheid, ofwel de spanning tussen sociaal-democratie en etatisme. Deze twee problemen hangen vanouds nauw samen. Vroeger kon de sociaal-democraat echter een veilige middenweg kiezen tussen syndicalisme en etatisme: door de invloed van de overheid op het sociaal en economisch leven te vergroten en dit te democratiseren kon zij immers de belangen van de arbeidersklasse dienen. De overheid schiep sociale voorzieningen en werk voor de arbeiders, eiste minimumlonen en valideerde collectieve arbeidsovereenkomsten. Natuurlijk riepen toen ook anarchisten en communisten dat de overheid in feite slechts de klassenstrijd verziekte en de belangen van het grootkapitaal diende, maar slechts een kleine minderheid luisterde naar die woorden. Nu ligt het anders. Overheid en vakbeweging geraken vaker in conflict, sociaal-democratische ministers dreigen de lonen en desnoods de sociale uitkeringen te verlagen ten behoeve van het algemeen belang: de werkgelegenheid, de betalingsbalans. Tegelijkertijd dringen anarchistische en syndicalistische gedachten, die directe actie tegen de overheid rechtvaardigen en elk overheidsingrijpen in lonen afkeuren, door tot het kader van de PvdA. In hun kritiek op overheidsbemoeienis stemmen de syndicalisten en anarchisten overeen met de (neo-)liberalen van Nieuw Rechts, die de vrije markt willen herstellen. Deze liberale ideeën worden echter slechts door een kleine minderheid gedragen in deze discussieronde – vermoedelijk ook in de PvdA als geheel.

Een belangrijk verschil tussen liberalen en syndicalisten bestaat op het gebied van de democratisering: waar laatstgenoemden streven naar een vorm van arbeiderszelfbestuur houden eerstgenoemden vast aan de verantwoordelijkheid van de ondernemer. Ook over de sociale uitkeringen verschillen beide stromingen van mening: liberalen willen die wel loskoppelen van de lonen en de arbeidsprestaties beter belonen, syndicalisten zouden hun werkloze kameraden niet in de steek willen laten. Beiden zijn echter wel bereid op overheidsuitgaven te bezuinigen, wat de etatisten weer afwijzen. Deze derde stroming hoopt juist door meer overheidsuitgaven, productieplanning en eventueel nationalisatie van bedrijven de economische crisis te bestrijden. Daarbij tonen de etatisten zich bereid ter wille van het algemeen belang in te grijpen in de vrije markt en in de onderhandelingen tussen werkgevers en vakbonden. In de huidige PvdA staan syndicalisten niet altijd tegenover etatisten; op tal van terreinen zijn beiden het waarschijnlijk eens. De tegenstellingen treden, naar onze indruk, slechts af en toe duidelijk aan het licht. Wij spreken dan ook van stromingen of gedachten, niet van vleugels of facties in de partij. Het lijkt ons op den duur echter weinig

Emancipatie: in principe zijn we het allemaal eens, maar....

De nota Emancipatie trok slechts 170 afdelingen, met naar schatting ruim 2000 aan de discussie deelnemende partijleden. Voor zover de PvdA nog seksisten onder haar leden telt, heeft zij deze klaarblijkelijk niet tot deelname aan de discussies kunnen provoceren: de overgrote meerderheid van de deelnemende afdelingen stond gelijkheid tussen man en vrouw voor. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat men dit principe in de praktijk altijd en overal even consequent toepast. In de discussie werd eerst gesproken over maatregelen om de gelijkheid tussen de seksen binnen de partij te bevorderen. Het meest genoemd werden: positieve discriminatie van vrouwen bij kandidaatsstellingen; scholing en vorming van vrouwen en mannen; wijzigingen in vergadertechniek, vergadertijden en taalgebruik.

Over het algemeen toonde men begrip voor de kritische rol van de Rooie Vrouwen in de partij, maar bijna een derde van de afdelingen vond dat het partijbelang toch voor het (Rooie) vrouwenbelang moet gaan; of 'dat het wel meevalt' met de achterstelling van de vrouwen in de partij (een vijfde van de afdelingen).

Een zeer grote meerderheid sprak zich uit voor individualisering van inkomens en belastingen, meestal op grond van principiële argumenten als gelijkheid, vrijheid en het recht op zelfstandigheid en zelfontplooiing. Een gering aantal afdelingen opperde bezwaren, principieel — individualisering is een liberaal streven, ondermijnt solidariteit — maar vaak ook instrumenteel of pragmatisch: gehuwde vrouwen met kinderen raken zo nog meer afhankelijk van hun man, alleenstaande vrouwen krijgen het nog moeilijker. Hierbij mag opgemerkt worden dat het individualiseringsprincipe in de betekenis van het op het individu betrekken van rechten en plichten, ongeacht zijn/haar leeftijd, sekse, burgerlijke staat, enz. toch wel een vrij nieuwe eis is in de geschiedenis van de partij. Het principe lijkt vooral te worden gehanteerd om op die manier aan de afhankelijkheid van de gehuwde vrouw een einde te maken.

Alle deelnemende afdelingen kenden mannen en vrouwen gelijke rechten en plichten toe, maar sommigen zonderen bepaalde plichten toch uit, met name nachtarbeid en militaire dienstplicht, die vrouwen bespaard zou moeten blijven. Een ideologische tegenstelling tekent zich pas enigszins af bij de keuze die men moet maken tussen arbeidstijdverkortings en herverdeling van arbeid of anderzijds uitbreiding van collectieve voorzieningen voor huishoudelijk werk, als twee wegen naar grotere gelijkheid tussen man en vrouw. Een duidelijke meerderheid koos voor arbeidstijdverkortings, omdat men daarin een effectiever middel zag om gelijkheid en individuele zelfstandigheid voor vrouwen te bereiken. Tegen collectieve voorzieningen — toch lang het troetelkind van socialisten — koestert men vaak pragmatische en instrumentele bezwaren: bureaucratisering, praktische problemen, weinig effect op de rolverdeling binnenshuis.

Een ander middel om emancipatie te bevorderen is (ander) onderwijs. Huishoudelijk werk, kinderverzorging en technische vaardigheden zouden volgens de nota aan mannen en vrouwen onderwezen moeten worden. De meeste afdelingen stemden daarmee in, maar wezen het idee af er verplichte examenvakken van te maken.

Moeilijker valt wellicht de keuze tussen vrouwenemancipatie en ontwikkelingssamenwerking, beide stokpaardjes van de PvdA. Een duidelijke meerderheid van de deelnemende afdelingen wees ontwikkelingshulp die de achterstelling van vrouwen in het ontvangende land zou vergroten af, een

minderheid geeft voorrang aan de ontwikkelingssamenwerking of 'wil zich niet met andere cultuurpatronen bemoeien'.

De laatste vraag van de nota stimuleerde de leden opnieuw tot discussie deze keer over het probleem van de herverdeling van inkomens en arbeid tussen mannen en vrouwen. De overgrote meerderheid wenste grotere gelijkheid op dit gebied. De meest genoemde maatregelen, in volgorde van voorkomen, waren: arbeidstijdverkorting; deeltijd- en duo-banen; scholing en vorming; fiscale hervormingen en individualisering van het gezinsinkomen; uitbreiding van de collectieve voorzieningen; een gegarandeerd minimumloon voor (huis-)vrouwen. Tenslotte stelde bijna een kwart van de afdelingen voor vrijwilligerswerk te vervangen door betaald werk, aangezien ook daarbinnen vooral vrouwen gediscrimineerd of uitgebuit worden.

Correlatie en factoranalyse op de bij deze nota behorende gesloten vragen volgens de hiervoor omschreven methode leverde een factor op, die de vragen over Rooie Vrouwen binnen de PvdA, ontwikkelingssamenwerking, individualisering van inkomens en het vak huishoudelijke en technische vaardigheden en kinderverzorging, met elkaar verbindt. Misschien ging het bij deze vragen om een principiële keuze voor emancipatie – vandaar hun samenhang – terwijl de overige vragen concrete maatregelen aan de orde stelden. Overigens is ook in de gevonden algemene factor de samenhang statistisch gezien nogal zwak; dit was te verwachten als gevolg van de scheve verdeling van de antwoorden: bijna iedereen omschreef immers de principes van gelijkheid en zelfstandigheid. Op het gebied van concrete maatregelen stelde men zich aanzienlijk bescheidener op: vergeleken met bijvoorbeeld het actieprogramma Man-Vrouw-Maatschappij uit 1975 gingen de nu genoemde voorstellen zelfs minder ver dan die van het actieprogramma.⁶

De belangrijkste uitkomsten en een suggestie

Bij het thema Vrede en Veiligheid was vooral de door ons als 'gidsland-idealisme' aangeduide denktrant bij de deelnemende afdelingen opvallend.

De reacties op de nota Economie duiden op het enigszins verlaten van het traditioneel sociaal-democratische denkpatroon ten gunste van of een meer syndicalistische of een meer etatistische zienswijze.

Bij de discussies over het thema Emancipatie was de steun die het individualiseringsbeginsel kreeg voor de auteurs toch wel een niet direct verwachte uitkomst.

Het is de PvdA sinds de momentopname van dit onderzoek niet steeds voor de wind gegaan. Sommigen wijten dit aan de omstandigheid dat de Partij van de Arbeid 'de arbeiders heeft laten zitten' en 'gebrek aan durf vertoonde om en bloc mee te gaan met de vredesbeweging'.⁷

De PvdA is een pluriforme partij – dat feit werd door dit onderzoek nog eens bevestigd. De meningsverschillen bleken soms ook nogal principiële van aard, met name in de discussies over economie en vrede en veiligheid. Merkwaardig genoeg hebben deze vrij grote verschillen nog niet geleid tot factievorming, zoals in de sociaal-democratische partijen van Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië. Men kan weliswaar in de Werkgroep De Rode Draad of in de Werkgroep Socialistische Politiek (WESP), of zelfs in de Rooie Vrouwen en de Jonge Socialisten kiemen voor factievorming ontwaren, maar deze missen vooralsnog de organisatorische kracht en het ideologische niveau van groeperingen in zusterpartijen als de Franse PS. Gezien de grote bloei van de PS de laatste jaren kan men zich afvragen of factievorming binnen de PvdA misschien zou kunnen bijdragen tot grotere bloei van de PvdA, hoe paradoxaal dat ook klinkt. Mits bijeengehouden door een krachtige leiding, zouden de verschillende facties verschillende

sociale groeperingen voor de partij kunnen winnen. Een syndicalistische factie zou zich bijvoorbeeld op de leden van de FNV-bonden kunnen richten. Een meer pacifistisch georiënteerde groep zou de banden met de vredsbeweging en het IKV in het bijzonder kunnen aanhalen. Juist met deze twee belangrijke sociale bewegingen lijkt de PvdA de laatste jaren te weinig aansluiting te vinden, ondanks de sympathieën die onder haar leden daarvoor blijken te bestaan.

Binnen de partij zouden de facties openlijk leden kunnen werven, ontwerp-programma's voor het eigen terrein kunnen maken en brochures uitgeven, mits ze zich houden aan eenmaal genomen congresbesluiten en elkaar bij verkiezingen niet voor de voeten lopen. Op deze wijze zou men wellicht de huidige ideologische verwarring in de partij kunnen verminderen en het wegvloeien van stemmen naar klein links en naar rechts kunnen voorkomen. Maar gemakkelijk zal dit zeker niet gaan.

Paul Lucardie is wetenschappelijk ambtenaar bij het Documentatiecentrum politieke partijen te Groningen.

Jan Oorburg is wetenschappelijk medewerker bij de afdeling massamedia van het Sociologisch Instituut te Groningen.

Noten

1. Voor meer gegevens over het onderzoek en de procedure zie: B. Middel: 'Weg met de stropdassenstrategie', *Voorwaarts*, 1 (1980) nr. 4 (nov.), pag. 35-37; A. P. M. Lucardie: 'Meningsvorming binnen de PvdA'. Een voorlopig verslag van de inhoudsanalyse van discussieverslagen uit de afdelingen van de Partij van de Arbeid', *Jaarboek 1980*, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 1981, pag. 107-116; de discussienota's werden gepubliceerd in *PK*, jrg. 11 (1979), nr. 1 (nov.)
2. Dit artikel werd geschreven vóór de Falklandcrisis. Ook daarbij staat de PvdA echter niet te popelen om het bondgenootschap te verbreken nu de VS Groot-Brittannië steunt bij haar gewapend optreden tegen het ontwikkelingsland Argentinië.
3. Bij onze analyse hebben we bij elke vraag de argumenten ruwweg ingedeeld in drie categorieën:
 - a. principiële argumenten, waarin waarden of idealen tot uitdrukking komen die de grondslag moeten vormen voor politiek en maatschappelijk gedrag;
 - b. instrumentele argumenten waarbij de betreffende opstelling of maatregel dient als middel om andere (al dan niet expliciet genoemde) doeleinden te bereiken;
 - c. pragmatisch-realistische argumenten die de doelmatigheid van principiële of instrumentele opstellingen of maatregelen 'in Frage stellen'.
4. Zie over de discussie rond Polen in de PvdA: P. Kalma en M. Krop: 'Polen, een interne aangelegenheid voor het democratisch-socialisme', *Socialisme en Democratie*, jrg. 39 (1982), nr. 2, pag. 48-57.
5. Zie de serie artikelen van L. de Wolff en F. van Empel in *Haagse Post*, 1982, nrs. 3, 4, 5 en 6.
6. MVM-Actieprogramma, Den Haag, 1975.
7. Als voorbeeld: G. Harmsen, 'De PvdA heeft de arbeiders laten zitten', in *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 april 1982.

Filippo Turati en het Italiaans socialisme

Het Zuidoeppees socialisme beleeft, anders dan de Noordwesteuropese sociaal-democratie, een opmerkelijke bloeiperiode. *Mitterrand* in Frankrijk, *Papandreou* in Griekenland, binnenkort vermoedelijk ook *Gonzales* in Spanje, staan aan het hoofd van een socialistische meerderheidsregering. Het valt nog te bezien of zij veel nieuwe wegen zullen kunnen inslaan waar de (door hun partijen vaak versmade) sociaal-democratie heeft gefaald of is blijven steken. Maar in elk geval kan de democratie in Zuid-Europa bij deze socialistische opgang alleen maar welvaren. En dat is ook een historische verdienste.

Over de socialistische partij van Italië viel tot voor kort minder opbeurends te melden. De PSI was een intern verdeelde en gefragmenteerde partij, waarin de ideeënontwikkeling volledig stagneerde en die tot een tweedegradspositie in de Italiaanse politiek was gedegradeerd. Voorzover er aan linkerzijde in Italië enige hoop gloorde, betrof dat vooral de Italiaanse communistische partij die zich heeft begeven op het pad van een uiterst delicate maar tegelijk inspirerende ontwikkeling naar een zogeheten eurocommunisme (dat sterke sociaal-democratische trekken vertoont).

Sinds enkele jaren is er enige wijziging in het beeld. De ontwikkeling van de PCI stagneert enigszins, vooral omdat het 'historisch compromis' met de christen-democratische DC niet de gewenste doorbraak naar de regeringsdeelname opleverde. Anderzijds is de Italiaanse socialistische partij, onder de nieuwe leiding van *Bettino Craxi*, begonnen aan een opmerkelijk proces van interne sanering en programmatische vernieuwing, terwijl haar machtspositie in de binnenlandse politieke verhoudingen — door de patstelling in de relatie DC-PCI — aanmerkelijk is verstevigd. Of het Craxi zal lukken om de PSI de motor en het centrum te maken van de vernieuwing en langverbeide 'doorbraak' van progressief Italië, is nog zeer de vraag. De Italiaanse verhoudingen zijn de Franse niet. Maar dat er reden bestaat om de ontwikkeling in Italië met belangstelling te volgen, staat wel vast. In *SenD* is dat onder andere gebeurd in de nummers 5/79, 12/79 en 9/81. In een andere uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, *Het derde jaarboek voor het democratisch-socialisme* (Arbeiderspers, 1982), verschaft *Marja Blom* inzicht in de naoorlogse ontwikkeling van de PSI. Hieronder schetst de historicus *Heering* een beeld van de oprichter van de PSI, *Filippo Turati*, een man die ook vijftig jaar na zijn dood actueel blijkt te zijn. Een halve eeuw geleden stierf Filippo Turati (1857-1932), de stichter van de Partito Socialista Italiano. Zijn politieke keuzen geven in Italië tot op de dag van vandaag aanleiding tot scherpe discussies. 'Voorganger en voorbeeld', 'maestro der maestri', 'een pot nat met Mussolini' en 'moordenaar van het socialisme' zijn zo een paar oordelen die socialisten en communisten over hem hebben geuit.

De laatste jaren staat de figuur van Turati weer sterk in de belangstelling. *Craxi's* PSI laat zich ideologisch door hem inspireren en zijn vijftigste sterfdag is door de Italiaanse socialisten met een reeks van publikaties en evenementen herdacht.